

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2022.15>

Ю. І. Цвіркун
доктор юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
orcid.org/0000-0002-5351-9653

СТАН ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті розкрито етапи введення в дію в Україні міжнародних стандартів у сфері правосуддя після здобуття незалежності та досліджено стан їх впровадження в адміністративному судочинстві на даний час. Визначено та охарактеризовано основні міжнародні документи, в яких закріплені відповідні стандарти, та документи, згідно яких Україна взяла на себе зобов'язання щодо впровадження таких стандартів. Акцентовано, що міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є джерелами права, які застосовують вітчизняні адміністративні суди та які займають для них пріоритетне місце в ієрархії законодавства, а тому посідають надзвичайно важливе місце у правовій системі нашої держави. Поділено міжнародні-правові стандарти на групи.

Звернено увагу на те, що процес інтеграції України до європейського співтовариства став підставою для створення на державному рівні інституційного механізму, функціонування якого спрямоване на адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу. При цьому наголошено, що мають бути вироблені окремі підходи, які усувають перешкоди застосування національними судами рішень міжнародних судових установ та зближують створення єдиної судової практики.

Охарактеризовано практику застосування адміністративними судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, а також правові позиції Європейського суду з прав людини. Відмічено, що практика національних судів України свідчить про започаткування процесу застосування не тільки положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, а і практику Суду Європейського Союзу, оскільки згідно із положеннями вказаної Угоди Україна зобов'язана урахувати практику цього Суду (Суду справедливості).

Зроблено висновок, що міжнародні стандарти у сфері правосуддя усе частіше реалізуються під час вирішення справ адміністративними судами, про що свідчить чисельна судова практика. Разом з тим, правильність застосування та критерії доцільності урахування міжнародних стандартів у сфері правосуддя національними судами потребують додаткового наукового дослідження.

Зауважено, що у питаннях гармонізації законодавства та застосуванні практики міжнародних судових установ варто звертати увагу і на точки дотику взаємодії міжнародного права з національним правом, оскільки Україна уже має власні, історично сформовані правові традиції, в тому числі особливості судоустрою, статусу суддів та судочинства. Враховуючи міжнародний досвід та попередні теоретичні і практичні надбання, Україна повинна розробити власну модель системи юстиції загалом і правосуддя зокрема, але які б відповідали міжнародним стандартам.

Ключові слова: міжнародні стандарти, правосуддя, міжнародні договори, адміністративне судочинство, реформа, інтеграція, адаптація законодавства.

Tsvirkun Yu. I. IMPLEMENTATION STATUS OF INTERNATIONAL STANDARDS IN THE AREA OF JUSTICE IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE

The article reveals the stages of implementation of international standards in the field of justice in Ukraine and examines the current state of their implementation in administrative proceedings. The main international documents were defined and analyzed (characterized), which set international standards in the sphere of justice and according to which Ukraine undertook to implement these standards. International legal standards are divided into groups. It is emphasized that the international treaties of Ukraine, whose binding consent has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine, are sources of law that are applied by domestic administrative courts and that occupy a priority place for them in the hierarchy of legislation, and therefore occupy an extremely important place in the legal system of our state.

Attention was drawn to the fact that the process of Ukraine's integration into the European community became the basis for the creation of an institutional mechanism at the state level, the functioning of which is aimed exclusively at adapting the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union. However, separate approaches should be developed that remove obstacles to the application by national courts of decisions of international judicial institutions and bring together the creation of a unified judicial practice.

The practices of application by administrative courts of the Convention on the Protection of Human Rights and its Fundamental Principles and Protocols, as well as the legal positions of the European Court of Human Rights, are characterized. It is noted that the practice of the national courts of Ukraine indicates the initiation of the process of applying not only the provisions of the Association Agreement with the European Union, but also the practice of the Court of the European Union, since according to the provisions of the said Agreement, Ukraine is obliged to take into account the practice of this Court (Court of Justice).

It was concluded that international standards in the field of justice are increasingly being implemented during the resolution of cases by administrative courts, as evidenced by numerous court practice. At the same time,

the correctness of application and criteria for the expediency of taking into account international standards in the field of justice by national courts require additional scientific research.

It is emphasized that in matters of harmonization of legislation and the application of the practice of international judicial institutions, attention should also be paid to the points of contact between international law and national law, since Ukraine already has its own, historically formed legal traditions, including the peculiarities of the judicial system, the status of judges and the judiciary. Taking into account international experience and our previous theoretical and practical assets, Ukraine should develop its own model of the justice system in general and justice in particular.

Key words: international standards, justice, international treaties, administrative proceedings, reform, integration, adaptation of legislation.

Вступ. Міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, посідають надзвичайно важливе місце у правовій системі нашої держави. Як закріплено в статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори є частиною національного законодавства України [1]. При цьому вони є джерелами права, які застосовують вітчизняні адміністративні суди та які займають для них пріоритетне місце в ієрархії законодавства, оскільки згідно із частинами першою та п'ятою статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що встановлені законом, то застосовуються правила міжнародного договору України [2]. Однак, враховуючи практику національних судових та адміністративних органів, приписи, які містяться в міжнародних договорах, не завжди мають для них абсолютний пріоритет. Застосування судами та адміністративними органами рішень міжнародних судових установ як переконливих прецедентів також ще не стало в Україні ustalеною практикою. Проте розпочаті реформи, проведення яких вимагають європейські інституції від держав, які мають намір вступити до Європейського Союзу (далі – ЄС), можуть увінчатись успіхом тільки за умови, коли міжнародні стандарти і принципи будуть впроваджені в Україні в усі сфери політичного і правового життя.

Актуальність досліджуваної теми зумовлюється ухваленням Європейською радою 23.06.2022 рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС та виникненням перед Україною нових зобов'язань щодо інтеграції до правової системи відповідних європейських країн, в тому числі і у сфері правосуддя.

Постановка проблеми. Процес інтеграції України до європейського співтовариства вимагає докорінних змін шляхом реформування нормативної бази у різних галузях права. Це стало підставою для створення на державному рівні інституційного механізму, функціонування якого спрямоване виключно на адаптацію законодавства України до законодавства ЄС. При цьому також мають бути вироблені окремі підходи, які усувають перешкоди застосування національними судами рішень

міжнародних судових установ та зближують створення єдиної судової практики в подібних правовідносинах. У час, коли Україна проходить черговий етап реформи судової системи, дослідження проблематики впровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя набуває особливо важливого значення.

Аналіз наукових досліджень і публікацій вказує на те, що міжнародним стандартам в сфері правосуддя науковцями приділяється значна увага. Відповідній проблематиці присвятили праці такі вчені як М. Баймуратов, В. Бринцев, С. Головатий, В. Городовенко, Н. Задирака, В. Круковес, Р. Куйбіда, Л. Луць, В. Маляренко, А. Монаєнко, І. Назаров, В. Онопенко, О. Пасенюк, Я. Романюк, П. Рудик, О. Саленко, К. Смирнова, М. Смокович, А. Француз, Ю. Шемшученко та інші. Водночас дана проблема потребує подальших досліджень з огляду на динаміку розвитку відносин в правовій сфері між Україною та ЄС.

Метою статті є визначення та характеристика основних міжнародних документів, в яких закріплені міжнародні стандарти в сфері правосуддя та дослідження стану їх впровадження в адміністративному судочинстві України в умовах реформування вітчизняної судової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна вже досить тривалий час знаходиться в інтеграційному процесі до європейського політичного, економічного та правового простору. Одним із основних напрямків такої інтеграції є адаптація законодавства України до законодавства ЄС та забезпечення прав і свобод людини.

Одразу після здобуття незалежності наша держава взяла курс на європейську інтеграцію, заявивши в 1992 році про свій намір стати членом Ради Європи. 1994 року було підписано та ратифіковано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, а з набуттям у 1995 році членства в Раді Європи Україна підтвердила свій демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів, визнання принципу верховенства права та прийняла на себе зобов'язання адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу [3, с. 9].

Досліджуючи процеси та етапи впровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя в Україні, важливо розрізняти особливості відпо-

відної проблематики. Також необхідно розуміти, що крім створення спільного законодавчого поля з країнами ЄС, є потреба в однаковому застосуванні відповідних правових норм органами влади на практиці, в тому числі органами системи правосуддя.

З огляду на попередні дослідження вітчизняних науковців, міжнародні правові стандарти можна поділити на такі групи: 1) міжнародні стандарти, які містяться у загальносвітових документах; 2) регіональні, наприклад, європейські стандарти, які закріплені в європейських міжнародних правових актах. Крім цього, у сфері правосуддя міжнародні стандарти в науковій літературі класифікуються на: 1) базові – універсальні міжнародні стандарти, закріплені в основоположних документах, що визначають стандарти правої держави; 2) спеціальні – галузеві міжнародні стандарти у сфері правосуддя; 3) міжнародні стандарти, втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів [4, с. 54; 5, с. 352; 6, с. 266-267].

При цьому сформовано трирівневу структуру застосування міжнародно-правових стандартів у національному законодавстві. По-перше, той чи інший стандарт має бути зафіксований в нормах міжнародного права та, відповідно, мати обов'язковий чи рекомендаційний характер; по-друге, цей стандарт має бути застосовано в юрисдикційних органах, тобто в міжнародних судових інстанціях; по-третє, цей стандарт має бути пояснено і визнано в наукових працях міжнародного рівня [7, с. 257-265].

26.09.1995 Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Висновок № 190 (1995) щодо заявки України на вступ до Ради Європи [8], яким зобов'язала Україну вчинити певні заходи у царині правої політики.

Ще у 1998 році Указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, в якій закріплено: «Адаптація законодавства України передбачає реформування її правої системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами...» [9].

Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 №1629-IV встановив, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire* [10]. *Acquis communautaire* (acquis) – правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [10].

Можемо відмітити, що *Acquis communautaire* (acquis) – це не тільки зближення із європейською системою права, але і співпраця у сфері юстиції.

Важливим кроком у відповідному напрямку була ратифікація українським парламентом Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та протоколів до неї.

Із норми статті 6 Конвенції можемо виокремити такі складові «справедливого суду»: доступ до суду; незалежний та неупереджений (безсторонній) суд; суд, встановлений законом; розумний строк розгляду справи; публічність розгляду справи; юридична визначеність; обґрунтованість рішення суду; обов'язковість виконання судових рішень.

Згідно із статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 №3477-IV суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [11].

Зазначене вище правило також було відображено в процесуальних законах. Зокрема, згідно із частиною другою статті 6 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [2]. Тобто на адміністративні суди України покладено обов'язок застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ, в рішеннях якого тлумачаться її положення, оскільки вони є частиною національного законодавства і джерелами права.

Критеріями застосування практики ЄСПЛ для урегулювання спірних відносин, зокрема в публічно-правових спорах, можуть бути: 1. Наявність певної правої проблеми, яку неможливо вирішити без застосування практики ЄСПЛ. 2. Наявність прогалини в чинному законодавстві України. 3. Колізія норм чинного законодавства України (колізія законодавчих актів, колізія норм одного нормативно-правового акту). 4. Відсутність порядку реалізації окремих положень певного Закону України, що порушує конвенційні права людини. Це нова проблема в правозастосовній практиці для адміністративних судів. 5. Неоднозначне трактування норм чинного законодавства України. Тут йде мова про якість закону і про застосування за таких обставин правила про пріоритет з найбільш сприятливим для особи тлумаченням норми права (наприклад, рішення ЄСПЛ від 14.10.2010 у справі «Щокін проти України») [12].

16.09.2014 Верховна Рада України та Європейський парламент ратифікували Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС), яка набрала чинності 01.09.2017.

У відповідності до статті 14 Угоди про асоціацію з ЄС в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод [13].

Отже, у цій Угоді чітко визначені напрямки взаємодії України з ЄС у сфері юстиції, метою якої зокрема є утвердження верховенства права та зміцнення судової влади. Таким чином, міжнародні та європейські стандарти в сфері правосуддя залишаються для нашої держави пріоритетом у розвитку.

Беручи до уваги положення статей 153 та 264 Угоди про асоціацію з ЄС Україна зобов'язана ураховувати практику Суду Європейського Союзу (Суд справедливості) (далі – Суд ЄС).

Так, аналіз положень Угоди про асоціацію з ЄС свідчить про те, що можна виокремити принаймні три основні сфери, в яких в правовому порядку України необхідним є застосування практики Суду ЄС. Зокрема, це такі сфери, як захист інтелектуальної власності, правила конкуренції на ринку, насамперед в сфері запровадження механізму контролю та моніторингу за державною допомогою суб'єктам господарювання, та державні закупівлі [12].

Варто відмітити, що одні міжнародні стандарти у сфері правосуддя є обов'язковими для України, а інші – мають лише рекомендаційний характер.

Основними міжнародними документами в цій сфері є Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Основні принципи щодо незалежності правосуддя 1985 року, Рекомендації щодо ефективного впровадження основних принципів щодо незалежності правосуддя 1989 року, Рекомендація № (94) 12 щодо незалежності, ефективності та ролі суддів (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13 жовтня 1994 р.), Європейська Хартія про статус суддів 1998 року [14, с. 3]. Також слід відзначити Бангалорські принципи поведінки суддів 2006 року, Монреальську універсальну декларацію про незалежність правосуддя 1983 року, Висновки Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи різних років тощо.

Відповідні міжнародні документи визначають критерії, зокрема щодо загальних принципів незалежності суддів, етики та поведінки суддів,

кар'єри судді, підготовки суддів, суддівського самоврядування, організації судів та зв'язків з громадськістю, доступу до правосуддя та правової допомоги, ефективного судового процесу, виконання судових рішень тощо. При цьому, окрім зазначених вище документів, рішення ЄСПЛ та Суду ЄС теж є обов'язковими для України, а національні суди зобов'язані використовувати їх практику під час здійснення правосуддя.

23.06.2022 Європейська рада ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Це історичне рішення покладає на Україну особливі зобов'язання щодо інтеграції до правової системи ЄС та здійснення докорінних реформ у царині захисту прав людини.

З огляду на це Верховна Рада України прийняла Постанову «Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції» від 29.07.2022 № 2483-ІХ, у якій парламент ІХ-го скликання накреслив кроки щодо успішного виконання міжнародно-правових зобов'язань у питаннях європейської інтеграції.

У сфері судочинства не буває зайвих чи неважливих речей, і тому Україні слід використовувати всі доступні засоби й механізми, щоб наблизити правду та судову систему до рівня відповідності міжнародним стандартам, зважати на досвід країн розвинутої демократії, користуватися консультативною допомогою європейських інституцій [3, с. 11].

У Постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про судові рішення в адміністративній справі» від 20.05.2013 № 7, прийнятої на підставі узагальненої судової практики, зокрема роз'яснювалось, що законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права з урахуванням юридичної сили правового акта в ієрархії національного законодавства, що регулює спірні правовідносини, подібні правовідносини (аналогія закону), або за відсутності такого закону – на підставі конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права), принципів верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини при дотриманні норм процесуального права; у мотивувальній частині рішення можуть використовуватися посилання на рішення Європейського суду з прав людини [15].

Узагальнюючи практику застосування адміністративними судами Конвенції 1950 року та протоколів до неї, а також правові позиції ЄСПЛ, можемо зробити висновок, що в Україні суди адміністративної юрисдикції при ухваленні рішень, здебільшого, застосовують норми Конвенції, які гарантують право на справедливий суд (стаття 6), право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13), право на захист власності (стаття 1 Першого протоколу до Конвенції).

Крім того, практика переконливо свідчить про те, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС є частиною національного законодавства України, її положення мають імперативний характер та є обов'язковими до виконання на всій території України. А практика національних судів України свідчить про започаткування процесу застосування не тільки положень Угоди про асоціацію, а й практики Суду ЄС [12].

Велика Палата Верховного Суду в пункті 8.23. постанови від 03.08.2022 у справі № 910/9627/20 зазначає, що рішення Суду ЄС належить розцінювати як таке, що дозволяє встановити зміст положень актів законодавства Європейського Союзу... Подібно до практики застосування рішень ЄСПЛ, врахуванню підлягають *принципи, що випливають із його рішень щодо подібних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав* [16].

З огляду на те, що вітчизняні адміністративні суди активно застосовують положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та практику міжнародних судових установ, ствердно можемо говорити, що сьогодні зближення правових систем ЄС та України є реальним і не залишається на рівні декларацій. Міжнародні стандарти у сфері правосуддя усе частіше реалізуються під час вирішення справ адміністративними судами, про що свідчить чисельна судова практика. Разом із тим, правильність застосування та критерії доцільності урахування міжнародних стандартів у сфері правосуддя національними судами потребують додаткового наукового дослідження.

Слід зазначити, що в Україні є проблема єдності судової практики, в тому числі і щодо застосування положень міжнародних документів та правових висновків міжнародних судових установ. Верховний Суд, на якого покладено завдання забезпечення її єдності, поки що не завжди справляється із цим.

Так, на практиці існує ціла низка проблем щодо матеріального забезпечення судів перекладами рішень ЄСПЛ, а також неоднакового застосування судами відповідних рішень. Але, незважаючи на існування розбіжностей в теоретичному трактуванні правової природи рішень ЄСПЛ та можливих труднощів при їх практичному застосуванні, доцільність посилання на них у судовій практиці є очевидною з огляду на необхідність усунення прогалів та колізій у національному законодавстві та підвищення української правозастосовної практики адміністративних судів до європейського рівня [17, с. 22-23]. На нашу думку, доцільність посилань на практику Суду ЄС та звертання уваги на юридичні висновки цього Суду в рішеннях національних судових органах також не викликає сумнівів.

У свою чергу Висновок Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) № 20 (2017) відмічає, що однакове та уніфіковане застосування закону обумовлює загальнообов'язковість закону, рівність перед законом та правову визначеність [18]. Наближення міжнародних стандартів у сфері правосуддя сприятиме єдності судової практики в Україні, оскільки суди при вирішенні справ керуватимуться одними принципами.

Розвиток міжнародних відносин свідчить про необхідність перегляду теоретичних концепцій судочинства на предмет адаптації новітніх тенденцій співіснування країн у міжнародному правовому полі і, зокрема, на інтеграцію України до Європейського співтовариства [3, с. 196]. При цьому, незважаючи на те, що триває доктринальна дискусія щодо співвідношення міжнародного та національного права у правопорядку України, практика застосування міжнародних угод свідчить про втілення принципу примату міжнародного права [12].

Отже, сьогодні міжнародним стандартам у сфері правосуддя в адміністративному судочинстві України приділяється значна увага. Це зумовлено динамікою розвитку відносин в правовій сфері між Україною та ЄС, реформуванням адміністративних судів, підвищенням ефективності захисту особи від порушень з боку органів публічної адміністрації, прагненням до забезпечення єдності судової практики.

Разом з тим, у питаннях гармонізації законодавства та застосуванні практики міжнародних судових установ варто звертати увагу і на точки дотику взаємодії міжнародного права з національним правом, оскільки Україна уже має власні, історично сформовані правові традиції, в тому числі особливості судоустрою, статусу суддів та судочинства. Враховуючи міжнародний досвід та попередні теоретичні і практичні надбання, Україна повинна розробити власну модель системи юстиції загалом і правосуддя зокрема, але які б відповідали міжнародним стандартам.

Висновки. Після рішення Європейської ради про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС стан впровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя по основних напрямках, сподіваємось, набув завершальної стадії. Наразі це є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до ЄС. Положення міжнародних документів та правові висновки міжнародних судових установ все частіше мають імперативний характер для судів, які вирішують в Україні публічно-правові спори. Подальше впровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя, в тому числі в адміністративному судочинстві, є необхідним і важливим елементом реформування судової системи України.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 02.09.2022).
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 02.09.2022).
3. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.
4. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
5. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія / І. В. Назаров. Х. : ФІНН, 2011. 432 с.
6. Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судуострою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридический журнал: теорія и практика* : научно-практическое правовое издание. 2014. № 3. С. 263–269.
7. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2: Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Х. : Право, 2013. 264 с.
8. Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня 1995 р. № 190 (1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text (дата звернення 02.09.2022).
9. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення 02.09.2022).
10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення 02.09.2022).
11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 02.09.2022).
12. Монаєнко Антон, Смирнова Ксенія. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. 28 квітня 2020 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-priklad-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 02.09.2022).
13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Закон від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 02.09.2022).
14. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. К. : Істина, 2010. 488 с.
15. Про судові рішення в адміністративній справі. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13#Text> (дата звернення: 02.09.2022).
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 серпня 2022 р. у справі № 910/9627/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852859>.
17. Задирака Н., Скічко К. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини як джерел адміністративно-процесуального права України. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 318-323.
18. Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. Висновок № 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) 10 листопада 2017 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20-UA.pdf (дата звернення: 02.09.2022).